

MASARYKOVA UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
CENTRUM PEDAGOGICKÉHO VÝZKUMU

**Kurikulum a učebnice
z pohledu pedagogického výzkumu**
Program konference

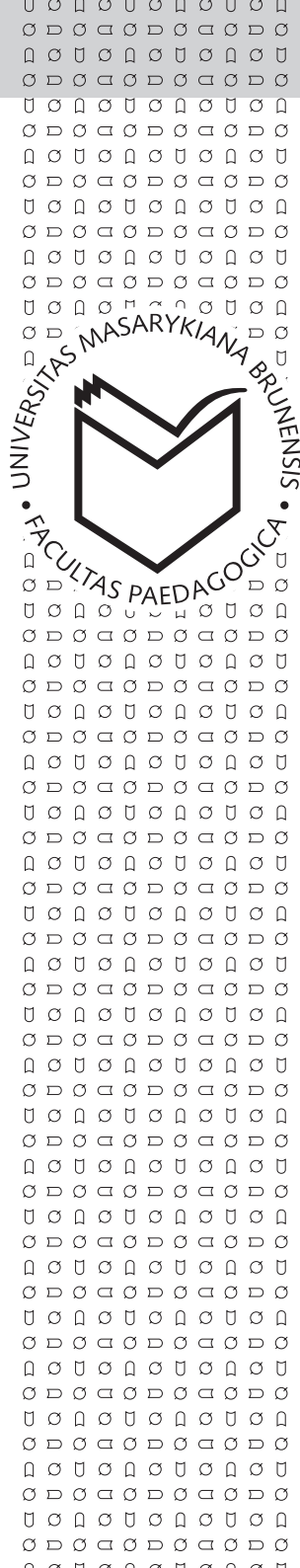
Kurikulum a učebnice z pohledu pedagogického výzkumu

24. 6. – 25. 6. 2008

Program konference

Konference je uspořádána v souvislosti s řešením výzkumného projektu MŠMT ČR LC 06046 *Centrum základního výzkumu školního vzdělávání* ve spolupráci se *Štátnym pedagogickým ústavom* v Bratislavě.

Brno, 2008

SLOVO ÚVODEM

Vážené kolegyně, vážení kolegové,

problematika kurikula a učebnic je v období probíhajících vzdělávacích reforem v České republice a na Slovensku aktuální a živá. Kurikulum se také více dostává do centra pozornosti pedagogického výzkumu. I díky tomu vyvstávají některé nezodpovězené otázky, které si v případě učebnic kladou zejména jejich autoři, vydavatelé, výzkumníci a v neposlední řadě jejich nejčastější uživatelé – učitelé a žáci. To bylo také důvodem uspořádání vědecké konference Kurikulum a učebnice z pohledu pedagogického výzkumu.

Cílem konference je:

- poskytnout prostor pro prezentaci výsledků výzkumů a teoretických studií týkajících se problematiky kurikula a učebnic;
- vytvořit příležitost k výměně zkušeností a podnítit diskusi nad aktuálními problémy a potřebami teorie, tvorby a výzkumu kurikula se zvláštním zřetelem k učebnicím;
- zprostředkovat navázání profesionálních kontaktů v odborné komunitě zabývající se výzkumem a tvorbou kurikula, zejména učebnic.

Z výše uvedeného vyplývá, že konference by měla být jedinečnou příležitostí k výměně zkušeností a k diskusím nad aktuálními problémy tvorby, výzkumu a hodnocení kurikula a učebnic. Mezi účastníky konference budou zastoupeni především ti, kterých se problematika výzkumu kurikula dotýká. Jedná se především o akademické a vědecké pracovníky, studenty a žáky, zástupce nakladatelství učebnic, autory učebnic, učitele, rodiče a další. Chtěli bychom, aby konference neměla pouze formální charakter spočívající v přednášení příspěvků bez dostatečného prostoru k diskusi.

I když je konference poměrně úzce tématicky zaměřena, ukázalo se, že problematika výzkumu kurikula a učebnic oslovila více než 50 odborníků. Vedle hlavních referátů budou příspěvky prezentovány v tematicky zaměřených sympoziích a formou posterů. Každé ze sympozií reprezentuje určitou oblast výzkumu kurikula, která se v současnosti jeví jako aktuální. V rámci sympozií přednesou své referáty 3–4 vystupující, kteří zkoumanou problematiku uvedou do širších souvislostí. Následovat bude diskuse týkající se nejen přednesených příspěvků, ale i dalších problémů – tematicky zastřešených

názvem sympozia. Formou posterů budou prezentovány např. výsledky výzkumů či zkušenosti autorů učebnic.

Ve výzkumu učebnic je již na ústupu období „monismu výzkumných metod“, kdy většina studií byla často redukována na obsahové (srovnávací) analýzy učebnic a měření obtížnosti textu dle různých vzorců. Z pohledu na zahraniční i domácí vývoj je patrné, že záběr výzkumu učebnic se rozšiřuje od výzkumů orientovaných na produkt (obsahové analýzy, analýzy komunikačních vlastností učebnic apod.) také k výzkumům orientovaným na procesy výběru, schvalování a užívání učebnic (pozice učebnic v rámci kurikula, výběr a didaktické zpracování vzdělávacích obsahů v učebnicích, životní cyklus učebnic, žákovské porozumění textu apod.).

Je třeba se zamýšlet také nad tím, jak popularizovat výsledky výzkumu učebnic a jak je zohlednit v učebnicové tvorbě. Jednou z cest je zpřístupnění výsledků výzkumu učebnic vydavatelům, autorům, učitelům, rodičům i žákům. Monotematicky zaměřené publikace týkající se výzkumu učebnic vycházejí v nízkých nákladech, bývají zpravidla ihned rozebrány a po několika letech se stávají nedohledatelnými. Kromě toho pro zástupce vydavatelství učebnic a také pro učitele, rodiče a žáky bývají tyto publikace často obtížně srozumitelné. Ačkoliv by tvorba učebnic mohla zohledňovat aktuální poznatky a doporučení pedagogického výzkumu, jsme tomuto ideálnímu stavu zatím poměrně vzdáleni. Tvorba učebnic a výzkum učebnic jako by dnes existovaly nezávisle na sobě, i když oboustranná spolupráce by byla bezpochyby užitečná. Jak ukazují zkušenosti ze zahraničí (USA, Velká Británie, Německo aj.), pouze ta vydavatelství učebnic, jež zohledňují výsledky výzkumu učebnic, mohou být na trhu učebnic dlouhodobě úspěšná. Proto jsme na konferenci pozvali jak zástupce nakladatelství učebnic, tak i učitele.

Rádi bychom, aby konference *Kurikulum a učebnice z pohledu pedagogického výzkumu* byla vnímána jako jedna z příležitostí pro utváření a posilování odborné komunity, která své aktivity směřuje do oblasti výzkumu kurikula a učebnic. Její představitelé pocházejí jak z řad pedagogů, tak z řad zástupců oborových didaktik. Velmi si vážíme skutečnosti, že mnozí z nich přijali naše pozvání a svojí aktivní účastí přispějí k řešení problémů, o něž není v dané problematice nouze.

Za organizátory,

Petr Knecht a Tomáš Janík

ČASOVÝ HARMONOGRAM KONFERENCE

Předpokládaná délka vystoupení

Hlavní referát: 20 minut

Referát v sympoziu: 15 minut

Prezentace posteru: 10 minut

ÚTERÝ 24. 6. 2008, místnost č. 30, Poříčí 31

9:30–10:00 **Prezence účastníků**

10:00–12:00 **Hlavní referáty: Kurikulum
a učebnice z pohledu pedagogického výzkumu**

Ve školní výuce se žáci s kurikulárními materiály nejčastěji setkávají ve formě učebnic, které představují nejkonkrétnější podobu projektovaného kurikula. Jedním z nedostatečně objasněných aspektů je v této souvislosti problematika vztahu mezi vlastnostmi učebnice (jejího obsahu a didaktického ztvárnění) a kognitivními dispozicemi žáků. Optimálně konstruovaná učebnice by měla svými různými parametry korespondovat s kognitivní úrovní žáků tak, aby proces učení probíhal efektivně a vedl k žádoucím výsledkům. V praxi však není tento ideál naplňován. Nad těmito a dalšími problémy se bude zamýšlet ve svém referátu J. Průcha. Vybranými přístupy k hodnocení kvality učebnic se bude zabývat M. Nogová. Mnohým problémům v souvislosti s učebnicemi by bylo možné předejít, například pokud by učebnice ve větší míře reflektovaly požadavky a doporučení pedagogického výzkumu. Z. Beneš následně naváže pojednáním o komunikačních charakteristikách učebnic sociálně-humanitních předmětů.

Kurikulum a učebnice z pohledu pedagogického výzkumu: slovo úvodem

Tomáš Janík, Petr Knecht

Možnosti výzkumu učebnic se zaměřením na žákovu učení

Jan Průcha

Hodnocení kvality učebnic a kurikulum

Mária Nogová

Komunikační charakteristiky učebnic sociálně-humanitních předmětů

Zdeněk Beneš

12:00–13:00 **Přestávka**

13:00–14:30 Prezentace posterů: Učebnice jako edukační médium

Sekce bude zahájena organizátory konference, poté dostanou autoři posterů příležitost prezentovat své poznatky účastníkům konference a diskutovat s nimi o zkoumané problematice. Postery bude možné vystavit od 12:00. Při instalaci posterů využijte, prosím, pomoci organizátorů, kteří vám budou na místě k dispozici. Postery mohou být vyvěšeny po celou dobu konání konference.

P01 Práce s textem na středních odborných školách

Jana Doležalová, Jan Čepl

Tento poster uvádí vybrané výsledky empirického šetření v oblasti čtenářské gramotnosti u žáků středních odborných škol. Na tuto cílovou skupinu jsme se soustředili proto, že se jeví z různých důvodů jako problematickou.

Prostřednictvím dotazníkového šetření jsme zjišťovali jejich způsob učení z textu, čtenářské strategie a způsob práce s texty ve škole. Je to důležité pro následná pedagogická opatření.

P02 Učebnice jako nástroj „překladu“ výzkumných výsledků do praxe

Dominik Dvořák, Michaela Dvořáková, Jana Stará

Propast mezi pedagogickým výzkumem a vzdělávací praxí neboli nedůvěra či lhostejnost učitelů k poznatkům věd o vzdělávání jsou v literatuře dlouhodobě reflektovány. Existuje celá řada vysvětlení tohoto problému a rovněž velké množství návrhů, jak jej překonávat. Jednou z cest ke sbližení výzkumu a praxe by se mohl stát design-based research (nebo design research). Základním rysem tohoto přístupu je, že by použitím rigorózních metod měl současně (1) vést k vytvoření konkrétního, ověřeně funkčního produktu, například kurikula nebo učebnice; a zároveň (2) obohatit pedagogickou teorii zkušenostmi z evaluovaného zavádění tohoto produktu. Jiní autoři zdůrazňují nutnost „inženýrské činnosti“ v prostoru mezi výzkumem a praxí, nebo hovoří o podceňované roli mediátorů, tj. odborníků stojících mezi badateli a praktiky, zabývajících se převážně přenosem (aplikací, diseminací) výzkumných výsledků do praxe. Náš příspěvek představuje tyto metodologické koncepce a na základě naší praktické zkušenosti s vytvářením a zaváděním nových učebnic zabývá se otázkou, za jakých okolností může být v českých podmínkách tvorba učebnic cestou šíření inovací do praxe a zároveň zdrojem obohacení pedagogické teorie.

P03 Obsahová analýza učebnice angličtiny Project – Third

Ivana Hrozková

Cílem posteru je obsahově analyzovat třetí vydání učebnice Toma Hutchinsona Project. Z perspektivy učitele angličtiny pro 1. stupeň budou porovnána poslední dvě vydání: druhé a třetí a budou zmíněny nové, zajímavé a důležité prvky, které nová edice 2008 obsahuje.

P04 Analýza využívání didaktických prostředků a médií (se zvláštním zřetelem k učebnicím) ve výuce fyziky, zeměpisu a anglického jazyka – výsledky CPV videostudie

Dana Hübelová, Drahoslava Chárová, Tomáš Janík, Petr Najvar, Veronika Najvarová, Milena Svobodová

Poster seznamuje s dílčími výsledky CPV videostudií, které jsou organizovány Centrem pedagogického výzkumu PdF MU. Byly provedeny analýzy využívání didaktických prostředků a médií ve výuce fyziky, zeměpisu a anglického jazyka. Podrobněji bylo analyzováno využívání učebnice jako didaktického prostředku a zkoumána její funkce v procesech vyučování a učení v kontextu školní třídy.

P05 K problematice výzkumu genderu v učebnicích cizích jazyků

Jana Kubrická

Autorka zvažuje problematiku genderu v učebnicích cizích jazyků v kontextu Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání. Uvádí teoretická východiska výzkumu genderu a zabývá se otázkami souvisejícími s metodologií výzkumu učebnic. Text je doplněn příklady českých i zahraničních výzkumů genderu v učebnicích.

P06 Biologické a geologické učivo přírodovědy – vize a realita

Iva Frýzová

Poster prezentuje výsledky výzkumných sond, které vznikly jako součást diplomových prací zaměřených na biologické a geologické učivo přírodovědy na 1. stupni základních škol. První výzkumná sonda dotazníkovým šetřením zjišťovala představy učitelů 1. stupně a učitelů přírodopisu o tom, které znalosti by si měl odnášet žák z 1. na 2. stupeň základní školy. Druhá sonda pomocí didaktických testů zjišťovala sku-

tečnou úroveň znalostí žáků biologické a geologické části přírodovědy při přechodu z 1. na 2. stupeň základní školy. Vzájemné porovnání obou výzkumných sond – prezentovaných v příspěvku, poukázalo na významné rozdíly mezi představami učitelů a realitou.

P07 Učební úlohy z fyzické geografie v učebnicích zeměpisu

Miroslava Netušilová

V posteru jsou prezentovány výsledky srovnání učebních úloh ve dvou učebnicích zeměpisu. První z nich (nakladatelství Moby Dick) pochází z r. 1998, druhá učebnice (nakladatelství Fraus) je aktuální a vychází z principů RVP ZV. Při porovnání vlastností učebních úloh v obou učebnicích není možné pozorovat výraznější rozdíly. Výzkum naznačuje, že tvoření souborů učebních úloh je spíše dílem určité setrvačnosti než cílené strategie.

P08 Moderní učebnice chemie pro základní školy a víceletá gymnázia a učebnice pro interaktivní tabule

Jiří Škoda, Pavel Doulík

Prezentovaná učebnice přináší zcela unikátní koncept základního chemického vzdělávání v souladu s aktuálními kurikulárními dokumenty v České republice. Jedná se o moderní učebnici, která se výrazně opírá o interdisciplinární vazby chemie na další přírodovědné předměty. V jejich rámci jsou uplatňovány i širší souvislosti (environmentální výchova), dále témata vycházející z aktuálních potřeb soudobé společnosti (rozvoj informační a vzdělanostní společnosti). Koncepce učebnice předpokládá využívání dosavadních znalostí a zkušeností žáků ze školní výuky i z praktického života. Učebnice klade důraz na témata, která autoři považují za aktuální a důležitá z hlediska současné globalizované společnosti.

P09 Kritéria výběru učebnic anglického jazyka na základních školách – podněty pro pregraduální vzdělávání učitelů

Nada Vojtková

Učitelům se nabízí široká škála učebnic s doložkou MŠMT. Jak učitelé tuto možnost volby využívají a jsou připraveni na zodpovědný výběr materiálu? Ve svém malém výzkumu mezi studenty angličtiny na PdF MU a mezi učiteli se pokusím najít odpověď na výše zmíněné otázky. Zároveň uvedu jeden příklad „dobré praxe“, kdy diplomantka využila metodu akčního výzkumu ke stanovení vhodného výukového materiálu, který reflektuje potřeby školního vzdělávacího programu.

P10 Genderová korektnost učebnic občanské výchovy

Lucie Zormanová

Autorka pojednává o výzkumu genderové korektnosti současných učebnic občanské výchovy. Cílem bylo prozkoumat učebnice a zjistit, jak se učebnice podílejí na genderově stereotypním zobrazování žen a mužů. K naplnění tohoto cíle autorka použila kvantitativní obsahovou analýzu.

14:30–16:00 Sympozium 1: Učebnice v měnícím se kurikulu

Učebnice, navzdory některým prognózám, zůstávají důležitým didaktickým prostředkem, a to v konkurenci dalších didaktických médií. Odborná i laická veřejnost často deklaruje, že prioritním uživatelem učebnic by měl být především žák. Některé výzkumy naznačují, že hlavními uživateli učebnic jsou ve skutečnosti učitelé. Učitelé využívají učebnice zejména při plánování výuky – např. z různých učebnic vyberou nejlépe využitelnou variantu didaktického zpracování určitého učiva. Z. Sikorová ve svém referátu poukáže na skutečnost, že ve

vyučovacích hodinách žáci s učebnicí pracují v menší míře, než by se dalo očekávat. Abychom dokázali odpovědět, proč tomu tak je, neobejdeme se bez didaktické reflexe učebnic. V rámci sympózia budou diskutovány výsledky a doporučení pedagogického výzkumu v oblasti užívání učebnic a dalších kurikulárních materiálů. Výzkumy tohoto druhu mohou pomoci objasnit, jak různé postupy užívání učebnic podporují učení žáků. V příspěvcích V. Martinkové, A. Wiegerové a D. Cagáňové bude také otevřena otázka, jak změny výuky, které souvisí s postupným zaváděním kurikulární reformy, ovlivní teorii a tvorbu učebnic v České republice a na Slovensku.

Role a užívání učebnic jako výzkumný problém

Zuzana Sikorová

Učebnice a měnící se kurikulum

Věra Martinková

Premeny kurikula slovenskej školy

a jej dopady na tvorbu učebníc pre prvý stupeň základnej školy

Adriana Wiegerová

Vnímanie kurikulárnych zmien v kontexte cudzieho jazyka

Dagmar Cagáňová

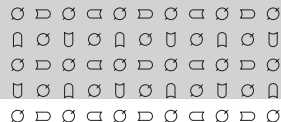
16:00–16:30 **Přestávka**

16:30–18:00 **Symposium 2:**

Obsah vzdělávání a učebnice

Každá učebnice je výsledkem procesu výběru a transformace vzdělávacích obsahů. Vzdělávací obsahy v učebnicích by měly být prezentovány tak, aby veškeré informace a souvislosti byly srozumitelné pro

žáky určitého věku. Při výběru vzdělávacích obsahů je třeba mimo jiné vycházet ze základních poznatků a systematiky určité vědní disciplíny. Často se stává, že není ujasněno, které poznatky jednotlivých vědních disciplín je možné považovat za základní. To je jedním z možných důvodů rozmanitosti učebnicové tvorby. Obsah vzdělávání by měl být také v souladu s požadavky základních kurikulárních dokumentů, které jsou mnohdy definovány velmi obecně. Proto se můžeme setkávat s učebnicemi určenými pro stejný ročník a stupeň školy, které bývají výrazně odlišné ve skladbě, rozsahu i didaktickém zpracování vzdělávacích obsahů. Některé výzkumy naznačují, že vzdělávací obsahy jsou žákům zprostředkovávány většinou v neatraktivní podobě. Tím nemáme na mysli pouze grafickou stránku učebnic, ale zejména jejich didaktické zpracování, které často není v souladu s dosavadními představami a znalostmi žáků. Příspěvek T. Janíka a P. Knechta se bude týkat problematiky didaktické transformace učiva v učebnicích. Zprostředkování učiva v učebnicích mohou do jisté míry ovlivnit také jejich autoři, neboť autoři učebnic by měli disponovat „didaktickými znalostmi obsahu“. Ty jim umožňují prezentovat učivo v takové podobě, která je učiní přístupnými žákům. Další ze základních otázek sympózia bude, do jaké míry vzdělávací obsahy a jejich strukturování přispívají k učení žáků. P. Jelemenská ve svém referátu poukáže na problém, že znalosti žáků druhého stupně základní školy jsou blízké znalostem žáků prvního stupně. Následně jako jedno z možných řešení představí model didaktické rekonstrukce, který sestává ze tří komponent: objasnění vědeckých představ, objasnění představ žáků a vytvoření prostředí pro vyučování. V referátu D. Dvořáka bude dále věnován prostor variabilitě školních kurikul (v současnosti reprezentované školními vzdělávacími programy), která bude mít taktéž zásadní dopady na roli učebnic ve výuce i jejich autory a vydavatele.

**Didaktická transformace učiva a učebnice:
k roli didaktických znalostí obsahu autora učebnice**

Tomáš Janík, Petr Knecht

**Môžu žiaci napredovať pri učení sa ekológie?
Obsahová analýza učebníc na rôznom stupni škôl**

Patrícia Jelemenská

Variabilita školních kurikul a budoucnost učebnic

Dominik Dvořák

STŘEDA 25. 6. 2008, místnost č. 30, Pořící 31

9:00–9:30 **Hlavní referát:**
 Funkce učebnice v moderní škole
 Josef Maňák

Příspěvek bude zamyšlením nad současnou rolí učebnice ve výuce. Učebnice totiž doplňuje nebo i částečně nahrazuje úlohu dřívějších učebních osnov a standardů. O to více je třeba klást důraz na jejich systematické hodnocení a výzkum.

9:30–11:00 **Symposium 3:**
 Didaktická komunikace a učebnice

V didaktické komunikaci se nejčastěji jedná o záměrný překlad odborného jazyka, který je žákům méně srozumitelný, do jazyka, který využívá takových výrazových prostředků, jež jsou většině žáků srozumitelné. Při tomto přenosu informace je zřejmé, že může docházet ke ztrátám v důsledku nejrůznějších „šumů“, které mohou vzniknout jak na straně učitele, tak na straně žáků. Tyto problémy jsou doménou oborových didaktik. Ty ve svém komunikačním pojetí zkoumají nejen všechny procesy probíhající při vlastním vzdělávání v jednotlivých vyučovacích předmětech, ale i jejich širší souvislosti ve vzdělávací sféře i mimo ni. V procesu didaktické transformace vzdělávacích obsahů oborové didaktiky nevystačí pouze s poznatky mateřských vědních disciplín, ale je pro ně důležitá také reflexe a aplikace obecných didaktických, pedagogických a pedagogicko-psychologických poznatků, příp. poznatků dalších relevantních vědeckých disciplín, které mohou mít vliv na vzdělávání v daném oboru. Příspěvek V. Adamčíkové a P. Tarábka se zabývá návrhem koncepce variantních forem kurikula, která vychází z předpokladu, že vědecké poznatky je třeba při procesu výběru zprostředkování vzdělávacích obsahů adap-

tovat na kognitivní úroveň učitelů i žáků. Referát dále mimo jiné poukáže na některé nedostatky českých a slovenských učebnic fyziky, které se mohou podílet na utváření miskoncepcí a formálních poznatků u žáků. Následně se bude P. Tarábek zabývat koncepcí variantních forem kurikula z hlediska teorie didaktické komunikace přírodních věd. Sympozium zakončí P. Tarábek a P. Záškodný teoretickým příspěvkem o didaktické komunikaci v kurikulárním procesu fyziky.

Učebnice a variantní formy kurikula

Veronika Adamčíková, Pavol Tarábek

Variantní formy kurikula z hlediska didaktické komunikace v předmětových didaktikách

Pavol Tarábek

Didaktická komunikace a kurikulární proces fyziky

Pavol Tarábek, Přemysl Záškodný

11:00–11:30 **Přestávka**

11:30–13:00 Sympozium 4: Didaktický text a učebnice

Mezinárodní srovnávací výzkumy PISA a další ukazují, že čtení není nejsilnější stránkou českých žáků. Toto zjištění je poněkud překvapivé, neboť výuce čtení se věnuje v našich školách již tradičně značná pozornost. Pedagogický výzkum se v současnosti zabývá nejen kvantitativními ukazateli čtenářského výkonu (rychlost, správnost, výraz), ale začíná přihlížet také ke kvalitativní stránce čtení – k porozumění textu a k učení se z textu. Možnostmi využití didaktického textu ve výuce se bude zabývat Š. Porubský. Žák při práci s textem vychází nejen z informací obsažených v textu, ale opírá se i o své dřívější

znalosti, zkušenosti a poznání světa. Výzkumy také naznačují, že některé texty v českých učebnicích jsou pro žáky nesrozumitelné, nezajímavé a příliš abstraktní. E. Janoušková se ve svém referátu bude zabývat měřitelnými vlastnostmi didaktického textu a následně seznámí s výsledky měření obtížnosti textu středoškolských učebnic zeměpisu ve vztahu k jejich didaktické vybavenosti. D. Klapko naváže dalším možným přístupem ke zkoumání didaktického textu – sémantickou analýzou.

Pedagogický text v edukativnom diskurze:

jedna z možných interpretácií

Štefan Porubský

Obtížnost výkladového textu učebnic zeměpisu

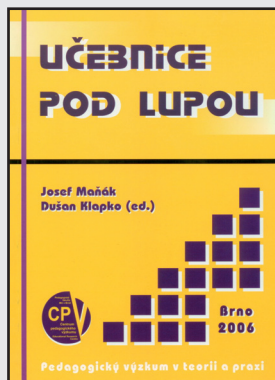
a didaktická vybavenost – analýza závislosti

Eva Janoušková

Sémantická analýza didaktického textu

Dušan Klapko

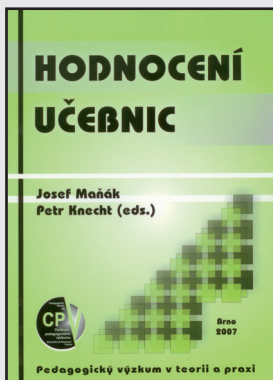
13:00 **Závěr konference**

MAŇÁK, J.,
KLAPKO, D. (ed).

Učebnice pod lupou.
Brno: MU, 2006.

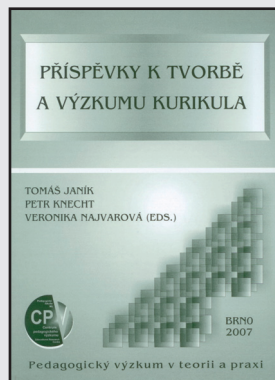
Autoři 11 příspěvků
v publikaci sledují někte-
ré důležité charakteristi-
ky současných učebnic.
Příspěvky jsou zdrojem
cenných informací pro
výzkumníky, učitele,
tvůrce učebnic i další
zájemce.

MAŇÁK, J.,
KNECHT, P. (ed).

Hodnocení učebnic.
Brno: MU, 2007.

Publikace obsahuje
12 studií zaměřujících se
na problematiku učeb-
nic. Autoři si kladou za
cíl podnítit vědeckou
diskusi na téma evaluace
učebnic, zejména v sou-
vislosti s novými přístupy
a metodami.

JANÍK, T., KNECHT, P.,
NAJVAROVÁ, V. (eds).

Příspěvky k výzkumu
a tvorbě kurikula. Brno:
Paido, 2007.

Monografický sborník
obsahuje příspěvky,
jejichž cílem je přispět
k ujasnění problematiky
zkoumání a vytváření
kurikula a poukázat na
vybrané metodologické
přístupy, které se v dané
oblasti rozvíjejí.

